

Recenzió:

PETNEKI Áron: *„Oh az ecset nagy szónok!” Jan Matejko és a magyarok.*
Rézbong Kiadó, Budapest, 2018. 127 l.
(Felczak Könyvek sorozat) ISBN: 9786155475283

APOR Eszter

A review on:

Áron PETNEKI: *„Oh az ecset nagy szónok!” Jan Matejko és a magyarok*
[*‘Oh the paintbrush, what a majestic rhetorician!’*]:
Jan Matejko and the Hungarians. Budapest: Rézbong, 2018

The monograph „Oh the paintbrush, what a majestic rhetorician!”: Jan Matejko and the Hungarians by Áron PETNEKI, is an useful book about one of the most unique 19th century Polish painter, Jan Matejko’s life and art. The volume was published at the Rézbong Publishing House, as member of the series Felczak-books, in 2018.

Firstly, the main viewpoint of the author is the painter’s relation with Hungarian people and artists. By the eight chapters of this album-like publication, we can know the artist, the most interesting events of his life, and the importance of his career in 19th century Polish art-world. Secondly (from professional point of view), the readers can receive several information about the history of provenience and reception of Matejko’s paintings, which belongs to the Hungarian art history. They have transformed in museal artworks today. There are good conclusions about the artist’s oeuvre in the book. He was really one of the most important Polish painters in the examined period, who influenced for example the art of Hungarian artists as Mihály Munkácsy, Bertalan Székely or Gyula Benczúr. It is true, that Matejko had problems with the anachronism and the compositions in his big historical paintings (because of his myopia), but in the same time, he had near perfect portrayal competence!

We have to emphasize, that Áron Petneki wrote this monograph rather as a cultural historian than an art historian; but it does not really matter: because of the author’s open-mindedness and his erudition, the historians of art can read it with benefits and pleasure too.

*

Petneki Áronnak, az *„Oh az ecset nagy szónok!” Jan Matejko és a magyarok* című monográfia szerzőjének vallomása szerint, könyve létrejöttét Krakkó és a lengyel-magyar kapcsolatok története témájában folytatott korábbi kutatásai mellett, *„Az első aranykor – Az Osztrák-Magyar Monarchia festészete és a Műcsarnok”* című kiállítás,¹ valamint a tárlattal egybekötött konferencia inspirálta. Az utóbbihoz készült el azon tanulmánya,² mely a most bemutatásra kerülő kötet magját is alkotja. A kiadvány a Rézbong Kiadó gondozásában jelent meg 2018-ban, és a Felczak-könyvek sorozat keretében íródott, olyan lengyel szerzők munkái sorában, mint *Marta Kwasnicka, Krzysztof Szczerski*, illetve olyan magyar író munkája mellett, mint *Kertész Noémi*.

¹ Budapest, Műcsarnok, 2016. november 22–2017. március 12.; A műcsarnoki tárlatnak valóban szerves részét alkotta a Ferenc József-korabeli lengyel nemzeti festészet történetének bemutatása, melynek keretében Matejko *Stańczyk* (1862) és *Rejtán* (Lengyelország eleste, 1866) című képei például eredetiben is megtekinthetőek voltak.

² PETNEKI 2017. 109–123.

1. A könyv borítója / Book cover

A képzőművészet ihlette albumszerű kötetben a szerző összesen nyolc fejezeten keresztül mutatja be a 19. század második felében kibontakozó lengyel festészet irányvonalait alapvetően meghatározó művész, Jan Matejko (1838–1893) életét és munkásságát. Megközelítésének elsődleges szempontja a festő magyarokkal való kapcsolatának mikéntje, ám ezen az alapkérdésen túl számos más nézőpontból is vizsgálja témáját, ezért a könyv írás-szerkezete „kaleidoszkópszerűvé” válik.

A bevezetésben feltett kérdést, hogy pontosan hogyan kötődött Matejko a magyarokhoz, Petneki Áron a művészéletrajz olvasmányos, ugyanakkor alapos, egyben monografikus ismertetésével, a festő magyarországi látogatásának leírásával, személyének és alkotásainak a művész életében, majd halála után történő hazai fogadtatásának felidézésével oldja fel. Az első fejezetek segítségével pontos képet kaphatunk Matejkónak mind külső megjelenéséről és veleszületett készségeiről, mind hiányosságairól, megemlítve a művész rövidlátását is, ami vitathatatlanul nyomot hagyott sokalakos történelmi képeinek összbenyomásán. (Kompozíciós megoldásait az idők folyamán többször is erős kritika érte.) Külföldi utazásai, megrendeléseinek teljesítése során pedig további nehézséget jelenthetett, hogy a lengyelen kívül nem beszélt más nyelvet. A nem mindig kedvező adottságai ellenére azonban, Matejko művészetével már életében sikeresen megnyerte szűkebb és tágabb környezetét: támogatói mindig többségben voltak kritikusaival.

A könyvben az életrajz magyar vonatkozású eseményei közül, a festő 1873-as magyarországi látogatása emelkedik ki, amelynek leírását a szerző egy, a művész nevével folytatott forrásértékű levelezés közlésével gazdagítja. A levél szövege mellett, több résztvevő tollából fennmaradt további forrásokra támaszkodva (köztük Mikszáth Kálmán írásával), Petneki Áron később felidézi a Matejko tiszteletére megrendezett budapesti bankett mozzanatait is. A rendezvény 1873 márciusában Budapesten, a Hungária Hotelben zajlott, és az ismertetés rávilágít a konkrét személyekre is, akik a lengyel alkotó magyar kapcsolatrendszerét, baráti és megrendelői körét alkották.³ A banketthez hasonló jelentőségű alkalom volt Ferenc József császár krakkói műterem-látogatása 1880. szeptember 2-án. A ritkaságszámba menő esemény Matejko magas fokú megbecsüléséről tanúskodik.

³ Például Pulszky Károly, Keleti Gusztáv, Ipolyi Arnold, Gömöri Havas Sándor, Ráth György. PETNEKI 2018. 23.

A festő életének jelentősebb magyar vonatkozású eseményeit összefoglaló ismertetést követően, a könyv szerzője koncepciót vált, és Matejko bizonyos műveinek recepciótörténete szerint fűzi tovább gondolatmenetét. Az író ezen a megközelítésen keresztül talál alkalmat egyes Matejko-festmények önálló vizsgálatára is. A következő három fejezetet ez a kettősség jellemzi, melyekhez összesen tizenegy képleírás társul, tizenegy alfejezetbe rendezve. Petneki Áron az egyes alkotásokat egy-egy sajátos „rendszerbe” foglalva, két „mű(tárgy)-típusra” osztva írja le. Az egyik típust a festő életében Magyarországon és külföldön eredetiben látható, illetve az eredetiben megszerzett, megrendelt vagy kiállított alkotások jelentik. A másik kategóriába azok a Matejko-képek tartoznak, melyeket sokszorosított reprodukciókról ismerhetett meg a magyar közönség.

Az „eredeti” festményeket a könyv azon budapesti tárlatok évszámai szerinti kronológia sorrendben tárgyalja, melyeken valaha élőben szerepeltek. Ilyen a *Rejtan* (1868), a *Báthory István Pskov alatt* (1872), a *Lublini unió* (1873), a *A grünwaldi csata* (1879), a *A várnai csata* (1880), a *A porosz hűbéreskü* (1885) és a *Kościuszko Raclawicénél* (1889) című kép. Az ábrázolt események történeti leírásán túl, a proveniencia-kutatás, a recepciótörténet, valamint a gyűjtéstörténet is nagy szerepet kap az egyes alkotások elemzése során.

2. Részletek a „Báthory István Pskov alatt” c. Olajfestmény, 1872, KVV. Részletek a könyvből
Details from the painting entitled ‘Stephan Báthory near Pskov’. Oil, canvas, 1872, ZKW (Inv.No. ZKW 1084)
Details from the book

Néhány további mű utótörténetéről egy következő fejezetben a szerző önállóan is megemlékezik. Ennek során egyformán figyel a korabeli budapesti kiállítás-rendezők, a hazai tárlatlátogatók és a lengyel „oldal” nézőpontjaira. A legutóbbit olyan magyar utazók idézésével oldja meg, akik külföldön találkozhattak Matejko műveivel, és kutatható írásos emléket hagytak a látottakról. Az egyik ilyen lehetőség például az 1873-as bécsi világkiállítás volt, ahol az osztrák pavilonban kiállított *Báthory István Pskov alatt* és a *Lublini unió* című monumentális festmények nagy feltűnést keltettek. A szerző továbbá olyan más képekről is közöl adatokat, amelyeket Krakkóban megfordulva írtak le a kortársak. Ezt tette például Rátz István 1873-ban, Jeszenszky Kálmán 1914–1918 között, és Lowatinszky János József az 1910-es években. Az ő visszaemlékezéseikben olvashatunk a *Brandenburgi Albert meghódolása 1515-ben*, a *Kosciuszko győzelme Raclawice mellett*, a *Wernyhora* és a *Rejtan* című művekről.

A továbbiakban a magyar tulajdonba került alkotásokról esik szó. Bár ennek keretében négy konkrét kép-együttesről⁴ is olvashatunk részletesebben, a fejezet a tőlük független *Várnai csata* című képre vonatkozó kérdésfelvetéssel kezdődik, mint az egyedüli olyan Matejko-festmény, ami bizonyíthatóan hazai közgyűjteménybe került. A képleírásokat tartalmazó alfejezetekben a gyűjtéstörténeti megközelítés kap hangsúlyt, az egyes ismertetőkből továbbra is domináns elem marad az ábrázolások témájának történeti összefoglalása, és a kutatástörténeti mozzanatok megosztása.

3. Ferenc József Sobieski sírjánál. Akvarell, 1881, KNM. Részlet a könyvből
Joseph Francis I at the grave of Sobieski. Water-colour, 1881, MNK (Inv. No. MNK III-r.a-12780)
A detail from the book

A kutatástörténet különösen nagy szerepet játszik a *Ferenc József Sobieski sírjánál* című kép esetében. Az akvarell az uralkodó 1880. szeptember 1-je és 19-e között tartott galíciai és bukovinai szemléje egyik pillanatát örökíti meg. A közölt lap annak a sorozatnak a tagja, amellyel a szerző először a pannonhalmi bencés apátság gyűjteményében találkozott, ám később, könyve írásakor már a krakkói Nemzeti Múzeumban lelte fel.

Petneki Áron ezt követően a Matejko-festmények után készült reprodukciók felsorolásával és interpretálásával folytatja tanulmányát, amit az illusztrációk megjelenésének sorrendje helyett részben technikai, részben recepciótörténeti megközelítésből végez el. A leggyakrabban fametszetekről és litográfiákról átvett képek közül, népszerűségét tekintve messze magasan a *Báthory*-kép emelkedik ki, melyet már 1872-ben, a mű születésének és első reprodukciója megjelenésének évében, eredetiben is láthatott a hazai közönség. Ugyanakkor érdekes felfedezés, hogy Matejko relatíve ismeretlen, Magyarországon eredetiben „sosem járt” alkotásai közül, a 16. századi kozák hetman, Eustachy Daszkiewicz portréját megjelenítő lap tett szert hasonló népszerűsége. A reprodukció festett előképéről igényes, színes fotót közöl a monográfia, amely felcsillant valami abból a remek jellemábrázoló készségből, ami a lengyel festőt ügyes portretistává tette.

⁴ A Zsigmond Ágost és Barbara Radziwiłłówna (1867), a Ferenc József Sobieski sírjánál (1881), a Báthory Endre bíbornok arcképe (1867 után?), és a *Díszlettervek a pesti német színház számára* (1882) című képek. PETNEKI 2018. 57–64.

4. Ostafij Daszkiewicz arcképe. Olajfestmény, 1874, SZMK. Részlet a könyvből
 Portrait of Ostafij Daszkiewicz. Oil on carton, 1874, MSK (Inv. No. MSK/SzM/ 425)
 A detail from the book

A metszett reprodukciók mellett felmerült néhány, a sokszorosítás művészi gyakorlatával összefüggő további gondolat is, amelyek részletezésével valóban „kaleidoszkópszerűvé” válik a könyv belső szerkezete. Az egyik ilyen kérdés, hogy Matejko hogyan viszonyult a fényképezéshez. A másik, hogy személye és művészete példaképként milyen hatással volt a magyar festőkre. S végül, hogy történeti festőként milyen fogadtatásban részesült Magyarországon.

A szerző csupán feltételezi, hogy a festő maga is fényképezett. Képeiről vélhetően fotográfiai eljárással készültek reprodukciók, de ilyet egyelőre nem ismerünk. Igen értékes adalékot közöl a könyv akkor, mikor arról ír, hogy a korszak más lengyel művészei közül *Juliusz Kossak* (1824–1899) festményeit szintén fotókról ismerhette a magyar közönség. (A fotográfiákat egy névtelen lengyel megrendelő fizette ki Szeredniczky Nándor újpesti műhelyében, de sosem jött el értük.)

Matejko, mint a magyar festőtársak „példaképe”, mindenekelőtt Ipolyi Arnold fennmaradt véleménye nyomán válik önálló témává a kötetben. A besztercebányai, majd nagyvárad püspök, a Képzőművészeti Társulat elnökeként tartott 1882-es évértékelő beszédében a lengyel festő művészetét emelte ki, mint a magyar festők számára alkalmas mintát, az impresszionizmus „divatviszketegségével” szemben. Munkácsy Mihályt is Ipolyi bízta Matejko követésére. Alkotásaik tükrében pedig Székely Bertalant és Benczúr Gyulát említhetjük meg, akik merítettek kortársuk képi világából, festői felfogásából.

Később ez a megközelítés szolgál a könyv utolsó részeinek kiindulópontjául, melyek Jan Matejko utókor szerinti megítélésével foglalkoznak. Több idézet hangzik el Keleti Gusztáv kritikáiból, aki igyekezett reálisan látni a művészt, hangot adva kifogásainak még akkor is, ha az egyébként ellentmondott a többség véleményének. Formailag Jan színkezelését és kompozíciós megoldásait kimagasló jellemábrázoló tehetségének negatív „ellenpontjaként” fogalmazta meg, ugyanakkor történeti festészetében aktuálpolitikai mondanivalót fedezett fel, amelynek ábrázolását szintén pozitívumként értékelte.

Lezárásképpen, az utolsó fejezet azt mutatja be, hogy a Matejko halálát követő korszakok lengyel-magyar kapcsolatában milyen értelmezéseket nyert el a festő és az általa Európára hagyott művészi örökség. Bár a 19. század végi nagy „művészeti forradalom” és szemléletváltás tükrében egyes írók (például Lyka Károly, Malonyay Dezső) óhatatlanul elavultnak, de legalább a lengyel történelmi festészet „utolsó nagy alakjának” titulálta Matejkót, képei időről-időre mégis komoly aktualitást nyertek. Ebben a kontextusban esik részletesebben szó a budapesti Nemzeti Szalon három rendezvényéről, az 1928 májusában, majd az 1938-ban bemutatott lengyel csoportos kiállításokról, valamint az 1959. évi nagy lélegzetvételű Matejko-tárlatról. A legutóbbin a hazai közönség addig soha össze nem gyűjtött mennyiségben, egyszerre láthatta a lengyel alkotó számos festményét. Értékes konklúzió, hogy az említett kiállítások alkalmával a művész festészetének látomásos (vizionárius) jellegét emelték ki „ítészei”, függetlenül attól, hogy az adott tárlatot milyen politikai rendszerben rendezték meg.

A forrásértékű idézetekkel összedolgozott, olvasmányos törzsszövegeket bevezetés, kronológiai megfontolás alapján megírt rövid biográfia, valamint kép- és irodalomjegyzékek egészítik ki. Bár a bibliográfia a teljesség igénye nélkül készült, mégis nagyszerű, tagolt összefoglalóját adja a Matejko életrajzával, munkásságával foglalkozó legjelentősebb hazai és lengyel szakirodalmaknak. A klasszikus művészettörténeti tanulmányok, kiállítás-katalógusok, kismonográfiák mellett, Petneki Áron számos forráskiadványt használt fel. Értésítőkből, képviselőházi naplókából (1872, 1892 és 1901), korabeli sajtóorgánumból, visszaemlékezésekből (például Görgey István, Keleti Gusztáv naplói) emelte ki azokat a részleteket, melyek a Matejko-oeuvre szempontjából, a legkülönbébb aspektusokból váltak jelentőssé. E felsorolás ugyanakkor világosan rámutatott arra is, hogy sem lengyel, sem magyar részről nem született eddig a teljesség igényével a művész magyarországi kapcsolataival, vagy kifejezetten magyar vonatkozású művei hazai és külföldi recepciójával foglalkozó írás.

A szerző humoros vonásokra érzékeny nyelvezetével, összetett látásmódjával képes egészen közel hozni olvasóihoz könyve főszereplőjét. Sokat segít az értelmezésben, hogy a hazai és lengyel kortársakról egyesével alap- és magyarázó adatok szerepelnek a vonatkozó lábjegyzetekben. Az olvasás élményét pedig még teljesebbé teszik az igényesen szerkesztett, nagy felbontású, időnként duplaoldalas színes illusztrációk. Érdekes ízt ad a teljes olvasmánynak, hogy írója a fejezetek címébe idézeteket csempészett. Bár az olvasónak néha hiányérzete támadhat attól, hogy az idézetekhez nem mindig tartozik közvetlen forrásmegjelölés, a szövegeknek határozottan költői benyomást kölcsönöznek. (Több esetben természetesen a törzsszöveg hamarosan világossá teszi az idézet eredeti kontextusát, de szerencsésebb lett volna hivatkozásban vagy zárójeles megoldással megjelölni a forrásukat.)

Szakmai szempontból a könyvbe foglalt biográfia egyik legizgalmasabb újdonsága, hogy pontosan tisztázza Matejko két bátyja katonai szolgálatának kevésbé ismert, tragikus utótörténetét. A festő testvérei az 1848–1849-es magyar szabadságharc idején jelentkeztek *Hipolit Kuczyński* önkéntes csapatába, amely megalakulását követően Görgey Ármán őrnagy különítményének lengyel egységévé vált. Lengyelek és magyarok együtt szenvedtek vereséget Túrócszentmártonnál 1849. június 22-én. A testvérek egyike, Zygmunt nem sokkal később behalt lőtt sérülésébe, ám bátyja, Edmund halott öcsce papírjait átvette, és a neve alatt élte le életét, emigráns katonaszökevényként. Így világossá válik az olvasó számára, hogy Jan Matejko szegényes idegennyelv-tudása mellett, politikai okokból sem beszélhetett családjáról, még 1873-ban sem, mikor Magyarországra látogatott.

Igen értékes adalék a mára már múzeumi műtárgyakká transzformálódott festmények provenienciáját és utótörténetét érintő kutatás friss eredményeinek publikálása. A kötetben szintén helyes megállapítások hangzanak el Matejko történelmi festményeinek anakronizmusáról. Ugyanakkor, a könyv nem nélkülözi az analógiaként említhető, magyar festők ecsetjétől származó kortárs alkotásokat sem.

Mindazonáltal szükséges hangsúlyoznunk, hogy a monográfus elsősorban művelődéstörténelemszerűen közelített témájához, így könyve eredményeként nem klasszikus értelemben vett művészettörténeti vagy muzeológiai munka született. Kétségtelen azonban, hogy a szerző tanulmányát – széles látókörének és műveltségének köszönhetően – nemcsak élvezettel, hanem haszonnal forgathatják a művészettörténet-tudomány ismerői, művelői is.

GYŰJTEMÉNYEK RÖVIDÍTÉSE

MNK = Muzeum Narodowe w Krakowie (Krakkói Nemzeti Múzeum)

MŚK = Muzeum Śląskie w Katowicach (Sziléziai Múzeum, Katowice)

ZKW = Zamek Królewski w Warszawie (Királyi vár, Varsó)

Felhasznált irodalom:

PETNEKI 2017

PETNEKI ÁRON: „A kép többi része a csata gomolygása”. Matejko és a magyarok. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia mint művészeti színtér I–II. (I. Az aranykor társadalma és a művészetek, II. A festészet párhuzamos narratívái)*. Szerk. SÁRMÁNY-PARSONS Ilona–SZEGŐ György. Múcsarnok, Budapest, 2017. II. 109–123.

PETNEKI 2018

PETNEKI ÁRON: „Oh az ecset nagy szónok!” Jan Matejko és a magyarok. Rézbong Kiadó, Budapest, 2018 (*Felczak Könyvek* sorozat)

MALINOWSKY 1993

JERZY MALINOWSKY: *Matejko. Obrazy olejne*. Katalog. Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk–Arkady, Warsaw, 1993